

Зубчик О.А.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ІНДЕКС ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ ЯК СУЧАСНИЙ ІНСТРУМЕНТ АНАЛІЗУ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ

Евристичний потенціал традиційних індексів вимірювання економічного розвитку в сучасних умовах не задовольняє потреби дослідження державної політики. Нові можливості як інструмент аналізу державної політики дає Індекс інклюзивного розвитку. Проаналізовано методологію вимірювання Індeksu інклюзивного розвитку Всесвітнім економічним форумом. Наведено результати в порівняльній перспективі.

Ключові слова: державна політика, економічний розвиток, ефективність, державне управління, конкурентоспроможність країни.

Постановка проблеми. Досі в теорії державного управління, в теорії та практиці дослідження державної політики поширені переконання, що ступінь розвитку країни, суспільства можна аналізувати за економічними показниками, зокрема за показником валового внутрішнього продукту (далі – ВВП). Ці переконання ще мають досить сильний вплив як на теоретиків, так і на тих, хто приймає політичні рішення, визначає стратегії суспільного розвитку, обирає шлях для країни. Економічне зростання за будь-яку ціну ще досить часто є пріоритетом. Однак політична влада країн у своїй внутрішній політиці вже усвідомлює, що повага до людей вимагає ширшого і детальнішого аналізу національних пріоритетів, що не може бути редуковано до показників ВВП. Усе частіше постає необхідність соціально-інклюзивного підходу до розуміння економічного зростання – тобто таке економічне зростання має відчутти більшість членів суспільства. Всесвітній економічний форум (World Economic Forum, далі – ВЕФ) розраховує композитний індекс, який показує становище країни на основі комбінованих показників – Індекс інклюзивного розвитку (КРІ, ІДІ, далі – ІІР). Цей новий глобальний індекс має більш комплексний зміст відносного стану економічного розвитку порівняно із загальноприйнятими рейтингами на основі ВВП на душу населення. У чому ж «секрет» його евристичного потенціалу дослідження державної політики?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Криза традиційних індексів вимірювання економічного розвитку, спричинена потребою більш глибоко та диференційовано підходити до аналізу

суспільного розвитку, неодноразово викликала науковий інтерес. Пригадаємо, що американський економіст Саймон Кузнець (Simon Smith Kuznets), який здобув освіту в Харкові, лауреат Нобелівської премії з економіки 1971 р., досліджуючи у 1930-ті рр. облік національного доходу США, запропонував методику розрахунку загальної кількості спожитих ринкових товарів та послуг, що пізніше стала відома як ВВП – сума доданої вартості, утвореної у виробничій та невиробничій сфері, що розраховується за трьома можливими варіантами (за доходами, за виробництвом і за споживанням). Сьогодні використання даного індексу досить поширене. Показники ВВП використовують у більш складних розрахунках. Але дискусії про недоліки та переваги розрахунку ВВП та його використання в policy making тривають постійно. Зокрема, в Україні показник ВВП використовують у розрахунках у сфері соціальної політики, бюджетування, податкової політики. ВВП є критерієм визначення результатів фінансової підтримки з боку держави у сфері освіти та науки. Його залучають у дослідження конкурентоспроможності країни та побудову стратегій економічного та суспільного розвитку. Проблему досліджують наукові колективи Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України (під керівництвом Я. Жаліло), Інституту економіки та прогнозування НАН України (під керівництвом І. Крючкової), Ради конкурентоспроможності України (під керівництвом Ю. Полунєєва) та інші колективи. Результати досліджень науково-експертних колективів міжнародних установ та організацій щорічно публі-

кують у звітах ВЕФ (The Global Competitiveness Report), який складає рейтинг країн, на Індексі глобальної конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index) та провідного європейського Інституту менеджменту (Швейцарія), який здійснює дослідження країн, укладаючи «Щорічний рейтинг глобальної конкурентоспроможності» (The IMD World Competitiveness Yearbook).

Але ВВП, як і багато інших показників економічного розвитку, є лише неповним вираженням реального розвитку країни, суспільства. Будучи саме економічним індексом, ВВП вказує на сукупність загального споживання в країні, не враховуючи майнового розшарування, стану освітньої системи, екологічної ситуації та загального задоволення рівнем життя. Сухість кількісних показників ВВП є ефективним аналітичним інструментом у руках багатьох економістів, проте орієнтація розвитку країни на кількісне збільшення ВВП пов'язане з неповною економічною картиною світу в урядовців, бізнесменів та звичайних громадян. Саме використання підрахунків ВВП часто стає маніпуляцією з боку недобросовісних політиків, котрі, маючи доступ до Систем Національних рахунків, перебільшують показники економічного розвитку задля власних політичних цілей, підтверджуючи тим самим афоризм Б. Дізраелі про те, що «є три види брехні: брехня, кричуща брехня і статистика» [1, с. 45]. Тож є потреба в таких інструментах дослідження державних політик, які дадуть можливість більш глибоко та повно здійснювати аналіз, своєчасно виявляти назрілі проблеми розвитку суспільства, аналізувати їх, встановлювати причини виникнення, складність, суперечливість і знаходити шляхи розв'язання.

Постановка завдання. Мета статті – охарактеризувати евристичний потенціал ІР як інструменту аналізу державної політики, що дає, на відміну від традиційних індексів, більше можливостей для врахування потреб дослідження державної політики. Завдання – розкрити причини запровадження та зміст методології вимірювання ІР, запропоновану ВЕФ, та показати результати в порівняльній перспективі.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 1960-ті рр. в США першими почали критикувати ВВП представники «нових лівих» – енвайроменталісти, вказуючи, що дана методика не враховує впливу масового виробництва і споживацтва на екологічний стан і подальше використання орієнтованої на збільшення ВВП економічної політики як пагубної і виснажливої для навко-

лишнього середовища, та феміністки, котрі виходили з позицій феміністичної економічної теорії та розглядали економічні показники як показники чоловічого, а не жіночого економічного зростання. Новий виток критики ВВП почався з третьою хвилею фемінізму [6]. Це призвело до того, що економісти-енвайроменталісти запропонували ще один підхід до визначення цінності послуг екосистем – підхід суспільного вибору. Результати критики ВВП пізніше спричинили появу Індeksu гендерної нерівності та Індeksu екологічної ефективності, котрі виходять далеко за межі економічного аналізу, але також є окремими інструментами аналізу політики. Отже, альтернативи ВВП зароджувалися і з суто економічної недосконалості індексу. Так, журнал The Economist з 1986 р. публікує відомий нині Індекс Біг-Маку, який вимірює Паритет купівельної спроможності на основі відмінностей в цінах на відомий бургер компанії McDonalds [12].

Спроби представити новий індекс, котрий би відображав повну картину суспільного розвитку, були темою досліджень лауреата Нобелівської премії з економіки Амарті Сена (індійський економіст, лауреат Нобелівської премії з економіки 1998 р.). Критика стандартних показників економічного розвитку як аналогу рівня добробуту в країні виходила значною мірою з вимоги розраховувати рівень добробуту як набору існуючих «потенційних можливостей», враховуючи різноманітні форми капіталу, в т. ч. «людський капітал (освіта і навички), фізичний капітал (інфраструктура), нематеріальний капітал (патенти, дані, нематеріальні активи), природний капітал (чисте повітря, зелений простір, здорова екосистема), соціальний капітал (функціонуюча спільнота або держава)» [7]. Як зазначає економіст, в основі аналізу лежить дослідження ролі та зв'язків «політичних свобод, економічних та соціальних можливостей, гарантій прозорості та соціального захисту» [5, с. 16–17].

Амартію Сена підтримувала Марта Нуссбаум (американський філософ, професор права та етики Чикагського університету), критикуючи можливості «просочування» росту економічних благ на загальний рівень політичних можливостей та задоволення людей [3]. На її думку, «показник ВВП поширений, тому що був легкодоступним і не викликав розбіжностей. Інші параметри потребують набагато більшої роботи і роздумів над тим, як їх правильно вимірювати» [3]. Як приклад невідповідності економічного розвитку і добробуту населення авторка наводить Китай, де відсутні

політичні і релігійні свободи, низькі медичні та освітні показники. Отже, питання доволі глибоке, ніж його намагаються нам представити крізь призму економічного вимірювання ВВП.

Доробок Амартії Сена і Марти Нуссбаум знайшов своє відображення в Індексі розвитку людського потенціалу (далі – ІРЛП). В основі методології індексу лежить середнє геометричне трьох індексів: індекс очікуваної тривалості життя, індекс освіти (середня та очікувана тривалість навчання) та індекс доходу (Валовий національний дохід згідно з Паритетом купівельної спроможності). ІРЛП виходить з рівня нерівності в суспільстві, грамотності та стану здоров'я населення. ІРЛП не є універсальним показником: фіксуючи одночасно три відмінних між собою виміри, індекс полишає багато інших характеристик, таких як гендерна нерівність, стан екології, загальний рівень щастя населення тощо. Саме тому поряд з ІРЛП прийнято розглядати і багато спеціалізованих індексів, таких як Індекс щастя, Індекс демократії, Індекс задоволеності життям, згаданий нами раніше Індекс конкурентоспроможності, Індекс свободи преси та багато інших, специфікованих за окремим предметним полем. Проте вони не претендують на остаточну спробу виразу загального рівня добробуту населення, що підводить до появи нового комплексного індексу, котрий би розраховувався на базі різноманітності вимірів і давав більші можливості для дослідження державної політики та підготовки політичних рішень.

Тому у січні 2017 р. ВЕФ, який відбувається щорічно в Давосі (Швейцарія), презентував ІР, який, за задумом організаторів, є «альтернативою ВВП та зосереджується на стандартах проживання» [6]. Поява нового індексу є результатом тривалих дискусій експертів Світового Банку, ООН, міжнародної економічної спільноти щодо покращення економічних метричних систем, аналітичних інструментів, результатом яких була поява раніше ІРЛП. ІР має стати не просто альтернативним черговим метричним показником, а бути основою політичного курсу, опора на який є джерелом інклюзивної державної політики. Як вказується в прес-релізі Форуму, Індекс викликаний роками орієнтації на кількісне збільшення національного доходу в збиток подолання нерівності в суспільстві та перспектив майбутніх поколінь [6]. Авторами ІР виступили четверо економістів Форуму: Річард Семанс, Маргарета Дренніке-Хануз, Джемма Коріган та Маркус Берк. ІР не є першим індексом, презентованим ВЕФ,

ще раніше форум поповнив економічні метричні системи Індексом глобальної конкурентоспроможності, Індексом гендерної нерівності та ін.

Як свідчить сама назва індексу, його мета полягає у вимірюванні інклюзивності розвитку країни та опирається на багато вимірів.

Автори ІР вказують на обмеженість ВВП, підтверджуючи його позитивні сторони, такі як здатність корелюватися з рівнем працевлаштування. На думку авторів, «ВВП не здатний повністю охопити розширення цифрової, глобалізованої економіки, з широкою різноманітністю благ і сервісів; із компаніями, що працюють за межами кордонів, важко з точністю визначити ступінь доданої вартості. <...> Ріст шерингової економіки збільшує кількість неможливої для підрахування економічної активності» [15, с. 9]. В Організації економічного співробітництва і розвитку наводять приклад Ірландії, чий ВВП фактично зріс на 26,3 % через те, що офіси великих компаній (таких, як Facebook) переїхали в Дублін через низькі податки, але інтелектуальна діяльність багатьох компаній фактично не зосереджується там [9, с. 1]. Розробники індексу також посилаються на перспективи Четвертої Промислової революції, які ще більше змінять ландшафт для економічних підрахунків. ВВП не здатен виразити ступінь розподілу в суспільстві самих благ. На це вказують результати дослідження щодо подвоєння американського ВВП за 30 років, коли медіанний дохід зріс лише на 16%. Водночас сам показник ВВП є одним із ключових у методології розрахунку ІР [15, с. 9].

Альтернативні підходи до покращення методик розрахунку ВВП пропонує економіст Урс Ронер. На його думку, в розрахунок нової методики слід включити монетизацію багатьох сфер активності, таких як догляд за дітьми. Крім того, в умовах глобалізованого характеру сучасної економіки у розрахунок ВВП слід враховувати і вимір валового національного доходу (далі – ВНД) [10].

Поява ІР є результатом досліджень та теоретичних узагальнень економістів, виражених у т. зв. «ключових індикаторах», розподілених за трьома категоріями: економічного росту і розвитку, інклюзивності, спадкоємності поколінь та сталості розвитку. Кожна з трьох категорій складається з 4 окремих кількісних показників. Отже, в Індексі є усього 12 показників. Ріст і розвиток відображає ВВП на душу населення, ВВП на одного працівника, очікувану тривалість життя, зайнятість населення. Інклюзивність показує коефіцієнт розшарування суспільства за доходами, рівень бідності, коефіцієнт розшарування суспіль-

ства за розподілом багатства, медіанний дохід. Наступність поколінь і стійкість розвитку – це скориговані чисті заощадження, парникова інтенсивність ВВП, державний борг, коефіцієнт демографічного навантаження. З усіх цих показників складають спочатку групові індекси, опісля виводять підсумковий – їхнє середнє арифметичне.

Перша категорія – ріст і розвиток – включає в себе такі показники, як розрахунок ВВП за кількістю населення, продуктивність праці («яка лежить в основі заробітної плати»), рівень зайнятості населення та очікувана тривалість життя. Другий набір показників, які стосуються інклюзивності та складаються з медіанного рівня доходу, рівня бідності, та коефіцієнт Джинні за двома показниками – за доходами і за розподілом багатства. Показники інклюзивності виражають ступінь нерівності в суспільстві. Показники третьої групи (спадкоємність поколінь та сталість розвитку) складаються зі скорегованих чистих збережень у відсотках від ВНД (враховуючи вкладення в людський капітал, виснаження ресурсів і збитків від забруднення), рівень державного боргу у відсотках від ВВП, відношення числа непрацездатного населення до працездатного та інтенсивність парникових викидів. Джерелом даних у формуванні ІПР була інформація від Світового Банку, Інституту показників та оцінки здоров'я в Сіетлі, Міжнародної організації праці, журналу *Social Science*, Організації економічного співробітництва та розвитку, Управління енергетичної інформації США. В основі розрахунку індексу лежить обчислення показника за груповою категорією, після чого за трьома групами обчислюється середнє арифметичне кожної країни [14].

У звіті за 2017 р. ВЕФ [15, с. 92] вказується, що дані показники є нормативними й існують для стимулювання дискусії між приватним сектором та дослідниками, у звіті ж 2018 р. один із авторів-укладачів уже вказує на рекомендацію рівнятися на ІПР в якості орієнтуру практичної реалізації політики, що свідчить про певну витриманість і прийняття методології індексу з боку світової економічної спільноти [11]. Але увага ЗМІ до самого індексу підвищилася лише після проведення Форуму в 2018 р., що свідчить про можливий новий виток обговорення методології індексу.

Економісти ВЕФ сформували індекс на основі вибірки 103 країн, дані про які були наявні в тих кількісних показниках, із яких розраховувався сам індекс. Країни були поділені на дві основні групи: передові економіки та економіки, що розвиваються. Слід внести ясність щодо останньої групи

країн, до якої були включені не лише сировинні, експортно-орієнтовні економіки, країни з невисоким економічним потенціалом (що характерно для терміна «країни, що розвиваються» [3]), а широкий спектр країн, які не дотягують до рівня країн із високим рівнем доходів. Основною причиною введення розмежування між двома типами економік є відмінність розуміння бідності та нерівності в цих країнах, що призводить до неможливості точних порівнянь країн із різних типів. Так, наприклад, низка країн із розвиненими економіками за кількісним показником в ІПР мають менші позиції, ніж країни з економіками, що розвиваються. Азербайджан, Литва, Латвія та Угорщина (в дефініції укладачів індексу – країни, що розвиваються) випереджають США, Японію, Ізраїль, Іспанію (розвинені країни). Такий розрив між країнами можна пояснити і самим дизайном методології індексу, адже погана екологічна ситуація в країні (КНР) або великий зовнішній борг (Японія має один із найбільших зовнішніх боргів у світі) впливають на позиції країн в рейтингу, попри високий і стабільний приріст ВВП. Це пов'язано з самою нормативною складовою частиною укладання індексу, автори вказують на потреби майбутніх поколінь, на плечі яких можуть звалитися виплата зовнішніх кредитів, пенсійного забезпечення високого відсотку непрацездатного населення та вирішення екологічних катастроф. Проблеми майбутнього не відкладаються в далеку шухляду за рахунок сумнівних тимчасових економічних звершень, на чому значною мірою і базується критика ВВП економістами ВЕФ. Для прикладу, за даними економістів, 27% країн протягом останніх 5 років знизилися в ІПР, попри те, що їх ВВП збільшувався порівняно з попереднім [13, с. 4].

Окрім того, показники кожної країни були прирівняні до тенденцій росту в ІПР на найближчі 5 років, що дозволяє виокремити п'ять типів тенденцій економіки: 1) покращення, 2) повільне покращення, 3) стабільність, 4) повільна рецесія, 5) рецесія. Країн із першою тенденцією серед розвинених економік не так багато – лише дві (Ісландія та Ірландія), а серед тих, що розвиваються, – Угорщина, Латвія, Непал, Македонія, Грузія, В'єтнам, Монголія, Пакистан, Таджикистан та Індія. Інша крайня тенденція – рецесія, яка очікує на Фінляндію, Словенію та Іспанію серед розвинених країн, а серед тих, що розвиваються, – Мозамбік, Малі та єдину європейську країну – Україну. Інклюзивність економічного розвитку в Україні за останні 5 років знизилася на 6,8% [13]. Тож громадян, які залу-

чені до процесу економічного зростання в Україні, отримування вигоди від зростання, суттєво поменшало. У 2018 р. Україна посіла 49 місце.

Укладачі індексу також дослідили країни за чотирима показниками доходів населення: 1) країни з високими доходами; 2) країни з доходами, вищими за середні; 3) країни з доходами, нижчими за середні; 4) країни з низькими доходами. Виходячи зі статистики Світового Банку та ВЕФ [11, с. 3], серед т. зв. «ключових індикаторів», за якими розраховувався ІР протягом 2012–2016 рр., лише країни з високим рівнем доходу мали сприятливу ситуацію в категорії «спадкоємності поколінь та сталості розвитку», що свідчить про майбутнє дедалі масштабніше посилення демографічних та екологічних проблем у багатьох країнах із середніми та низькими доходами.

Найвищі позиції в рейтингу займає група країн т. зв. Скандинавської моделі соціал-демократії: Норвегія, Ісландія, Данія і Швеція займають відповідно першу, другу, п'яту і шосту позиції в рейтингу. Такі високі результати соціально орієнтованих економік Півночі Європи пов'язані з відомою неокорпоративістською моделлю кооперації держави, профспілок та бізнесу в розробці та прийнятті політичних рішень. Показово, що серед країн, що розвиваються, з найвищими показниками ІР в першу десятку увійшли східноєвропейські країни – Литва, Угорщина, Латвія, Польща, Хорватія, Румунія, а також такі, як Азербайджан, Чилі, Уругвай і Панама.

Висновки. Ще й досі для великої кількості економік спроби експортно-сировинної орієнтації зі

стрімким ресурсним виснаженням і нехтування життєвими стандартами населення негативно впливають на перспективи в умовах чергових структурних трансформацій світової економічної системи та світового політичного порядку. Проблема нерівності, бідності та низької якості сервісу соціальних послуг досі залишається заручницею політичної волі головних світових та регіональних decision-makers, на плечі яких лягає відповідальність за можливість повороту до інклюзивного розвитку (Амартія Сен, Марта Нуссбаум).

Поява нового аналітичного інструменту – ІР, який оцінює ступінь поширеності позитивних ефектів економічного зростання на всі верстви населення, по-перше, дозволяє більш глибоко досліджувати державні політики, а, по-друге, дозволяє виявити приховані можливості економік світу з одночасного розширення як економічного розвитку, так і соціальної інклюзивності. Адже «залізні закони капіталізму» (як їх називають у цьому контексті економісти) довгий час стримують системи перерозподілу доходів більшості країн саме через відсутність державних політик, спрямованих на ті «ключові індикатори», з яких і складається нормативна складова частина ІР.

ІР – це інструмент, спрямований не на статичний підрахунок успішності соціальних політик окремих країн на сучасній стадії розвитку, а на можливість його використання в майбутньому, в умовах Четвертої промислової революції. Заданий контекст і є перспективою подальшого дослідження цієї теми.

Список літератури:

1. Мудрість віків: вибрані афоризми. Київ, 2009. С. 3–45.
2. Енциклопедія історії України: у 10 т. Інститут історії України НАН України. Київ, 2009. Т. 5. С. 440–448.
3. Нуссбаум М. Новый стандарт справедливости. Русский журнал. 2011. URL: <http://www.russ.ru/pole/Novyj-standart-spravedlivosti/>.
4. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь. Москва, 1999. 479 с.
5. Сен А. Развитие как свобода. Москва, 2004. 432 с.
6. Cann O. The Inclusive Development Index 2018. World Economic Forum. 2018. URL: <http://reports.weforum.org/the-inclusive-development-index-2018/press-release/>.
7. Coyle D. Good-bye, GDP. Hello, six-part balance sheet? World Economic Forum. 2018. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2018/01/here-is-a-better-way-to-measure-growth-than-gdp>.
8. Havens J. The GDP is sexist, 2018. URL: <https://qz.com/1174944/the-gdp-is-sexist/>.
9. Irish GDP up by 26.3% in 2015? OECD. 2016. URL: <https://www.oecd.org/std/na/Irish-GDP-up-in-2015-OECD.pdf>.
10. Rohner U. GDP Should Be Corrected, Not Replaced. Project Syndicate. 2018. URL: <https://www.project-syndicate.org/commentary/correcting-gdp-flaws-by-urs-rohner-2018-01>.
11. Samans R. A new way to measure economic growth and progress. World Economic Forum. 2018. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2018/01/towards-a-new-measure-of-growth>.
12. The BigMac Index. The Economist. 2018. URL: <http://www.economist.com/content/big-mac-index>.
13. The Inclusive Development Index 2018. World Economic Forum. 2018. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Forum_IncGrwth_2018.pdf.
14. The Inclusive Development index 2018. World Economic Forum. 2018. URL: <http://reports.weforum.org/the-inclusive-development-index-2018/technical-notes-and-sources/>.
15. The Inclusive Growth and Development Report 2017. World Economic Forum, 2017. 135 p.

ИНДЕКС ИНКЛЮЗИВНОГО РАЗВИТИЯ КАК СОВРЕМЕННЫЙ ИНСТРУМЕНТ АНАЛИЗА ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ

Эвристический потенциал традиционных индексов измерения экономического развития в современных условиях не удовлетворяет потребности исследования государственной политики. Новые возможности как инструмент анализа государственной политики дает Индекс инклюзивного развития. Проанализировано методологию измерения Индекса инклюзивного развития Всемирным экономическим форумом. Приведены результаты в сравнительной перспективе.

Ключевые слова: государственная политика, экономическое развитие, эффективность, государственное управление, конкурентоспособность страны.

INDEX OF INCLUSIVE DEVELOPMENT AS A MODERN TOOL FOR ANALYZING PUBLIC POLICY

The heuristic potential of traditional indices of measuring economic development doesn't satisfy the need for public policy research in modern conditions. In this context, the Inclusive Development Index provides new opportunities as a tool for analyzing public policy. Analyzed the methodology of measuring the Inclusive Development Index by the World Economic Forum. Provided results in a comparative perspective.

Key words: state policy, economic development, efficiency, public administration, competitiveness of the country.